

Filozofske sastavnice u spisu Sretan grad Frane Petrića

Sekulić, Damir

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:533212>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-03-03**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Damir Sekulić

Filozofske sastavnice u spisu *Sretan grad* Frane Petrića

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Davor Balić

Osijek, 2014.

SAŽETAK

Hrvatski renesansni mislilac Frane Petrić (1529-1597) autor je spisa Sretan grad, u kojem je iznio vlastitu zamisao sretne ljudske zajednice. Tim kratkim i žanrovski teško odredivim djelom Petrić se istaknuo kao značajan renesansni filozof države. Sretan grad sastoji se od dvije temeljne filozofske sastavnice: filozofsko-političke i etičke. Ispreplitanje tih dviju sastavnica ključno je za ostvarivanje konačnog cilja Petrićeva grada: postizanja prave ljudske sreće. Petrić je obradio filozofsko-političku tematiku, pri čemu se uglavnom oslanjao na Aristotela. Važnima je smatrao pitanja uloge zakonodavca u životu pojedinca i zajednice, očuvanja života stanovnika te položaja i obrane grada. Prema Petrićevu mišljenju, etička sastavnica je nerazdvojiva od pojma sreće. U svojem spisu Petrić je istaknuo da zajednica blaženstvo može postići produktivnošću, dok je pri spominjanju tih pojmova, dakle produktivnosti i blaženstva, upotrijebio termin »felice«. Petrić blaženstvo, slijedeći Platonovu misao, naziva i najvišim dobrom, koje je odredio u duhu kršćanskog novoplatonizma. Osim toga, Petrić je vrlinu smatrao ključnim pojmom, budući da se sreća očituje u njezinu djelovanju. Iako Sretan grad naizgled ispunjava uvjete utopijskog spisa, detaljnija razrada teksta to ne potvrđuje. Tome je tako jer je Petrić prihvatio postojeće društveno uređenje (feudalizam) te je stanovnike svojega grada podijelio u dvije suprotstavljene klase: potlačenu i privilegiranu. Uz to, istaknuo je da samo članovi privilegirane klase imaju status građana, što im omogućuje istinsku sreću. Petrićev Sretan grad prikladnije je smatrati savjetnikom za bolju društvenu i urbanističku organizaciju strogo u sklopu feudalnoga sustava, nego utopijom.

Ključne riječi: Petrić, Sretan grad, sreća, filozofija, utopija

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Filozofske sastavnice u spisu <i>Sretan grad</i>	3
2.1. Filozofsko-politička sastavnica	3
2.1.1. Uloga zakonodavca	4
2.1.2. Očuvanje života	6
2.1.3. Položaj i obrana grada	7
2.2. Etička sastavnica	8
2.2.1. Najviše dobro	10
2.2.2. Vrlina kod pojedinca i u zajednici	10
2.3. Antički utjecaj	11
3. Utopija i <i>Sretan grad</i>	12
3.1. <i>Sretan grad</i> (ni)je utopijski spis	13
3.2. Istinska narav <i>Sretnog grada</i>	16
4. Zaključak	17
5. Prilozi	18
6. Popis literature	19

1. Uvod

Prema mišljenju Erne Banić-Pajnić, razdoblje renesanse je iz filozofske perspektive važno zbog, primjerice, neupitno kritičkog odnosa prema srednjem vijeku, raznolikosti filozofskih disciplina, tradicija i pravaca, zatim traganja za novim tumačenjem zbilje, posezanja za antičkim idealima, težnje za samopotvrđivanjem čovjeka te začetaka novovjekovnog subjektivizma.¹ Ivica Martinović je pak istaknuo da je kasna renesansa važna za hrvatsku filozofsku scenu, jer se tada »ne pojavljuju tek usamljeni pojedinci, nego ... istodobno djeluje nekoliko hrvatskih filozofa.«² Hrvatski renesansni mislilac Frane Petrić (*Franciscus Patricius*, 1529-1597) je, prema mišljenju Mihaele Girardi-Karšulin, bio jedan je »od najznačajnijih hrvatskih filozofa i zasigurno jedan od najznačajnijih renesansnih mislilaca uopće.«³ Petrić je, što doznajemo od Vladimira Filipovića, ušao »u sve veće filozofske rječnike i evropske enciklopedije koje iznose djela i vrijednosti renesansnih mislilaca, ubrajajući ga među značajne stvaralačke ličnosti tadašnje duhovne revolucije Evrope.«⁴ Važan je kao radikalni antiaristotelovac i »prvi predavač platoničke filozofije na rimskom sveučilištu Sapienza.«⁵ Prema tome, Petrić je značajan za hrvatsku filozofsku baštinu i renesansnu filozofiju uopće.

U njegovu stvaralaštvu možemo razlikovati tri glavna tematska područja: humanističke teme, antiaristotelizam i njegov vlastiti renesansni novoplatonovski sustav filozofije,⁶ koji se očituje u njegovu najopširnijem i najznačajnijem djelu *Nova de universis philosophia* (*Nova sveopća filozofija*) iz 1581. godine. U tom djelu očituje se Petrićeva platonovska orijentacija.⁷ No, u Petrićevu mladenačkom spisu iz 1551. godine, naslovljenom *La Città felice* (*Sretan grad*), koji pripada području humanističke tematike, očituje se naklonost Aristotelovu nauku.

Spis *Sretan grad* Petrić je napisao kada je imao samo 22 godine, koji Ljerka Schiffler smatra »jednim od najiznimnijih tekstova u širokoj panorami literature 15. i 16. stoljeća, njegovoj estetici i poetici grada, filozofskih traktata o najboljem društvenom uređenju kao i arhitektonsko-

¹ Erna Banić-Pajnić, »Renesansna filozofija«, u: Erna Banić-Pajnić (priređivač sveska), *Filozofija renesanse*, Hrestomatija filozofije, sv. 3 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), str. 7-42.

² Ivica Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011), str. 37.

³ Mihaela Girardi-Karšulin, »Frane Petrić«, u: Franjo Zenko (priređivač sveska), *Starija hrvatska filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 9 (Zagreb: Školska knjiga, 1997), str. 203-223, na str. 203.

⁴ Vladimir Filipović, »Uvodna napomena«, u: Franjo Petrić (Franciscus Patricius), *Sretan grad*, s talijanskoga preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec. Uvodnu napomenu napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu / »Sveučilišna naklada Liber«, 1975), str. 5-15, na str. 7.

⁵ Girardi-Karšulin, »Frane Petrić«, str. 222.

⁶ Isto, str. 206.

⁷ Filipović, »Uvodna napomena«, u: Petrić, *Sretan grad*, str. 9.

urbanističkih projekcija.«⁸ Prema mojem mišljenju, taj spis je, unatoč mogućoj Petrićevoj, kako je naziva Vladimir Filipović, »mladenačkoj neiskusnoj jednostavnosti«,⁹ vrijedan istraživanja iz više razloga. Jedan od njih je problematika koja je aktualna i danas, a koju ovaj spis, po mojem sudu, neupitno sadrži. U *Sretnom gradu* Petrić je, prema mišljenju Girardi-Karšulin, iznio vlastitu ideju sretne ljudske zajednice koju temelji na (novo)platonovskoj težnji za dobrim, dok kao preduvjet za ispunjenje te težnje iznosi prijedlog uređenja zajednice.¹⁰ Petrić je, kao što doznajemo od Martinovića, od svojih filozofskih početaka zamišljao grad koji svoj mir temelji na jednakosti, privatnim posjedima i dostojanstvima, a koji se sposoban braniti od vanjskih neprijatelja i unutrašnjih pobuna.¹¹ Prema Filipovićevu mišljenju, istraživači *Sretnog grada* ističu utjecaj Platona i Aristotela, preko čije je filozofije Petrić pokazao originalnost vlastite sinteze,¹² čime je, smatra Girardi-Karšulin, izrazio »bitnu renesansnu tendenciju k sinkretizmu.«¹³ Unatoč činjenici da je *Sretan grad*, nastavlja Girardi-Karšulin, »pobudio malu pozornost istraživača«¹⁴ te da, prema Filipovićevu mišljenju, »pripada djelima hrvatske kulturne baštine koja su potpuno nepoznata čak i onima koji bi o toj baštini trebali nešto više znati«,¹⁵ vrijedan je istraživanja jer, smatra Martinović, teorijska gledišta očitovana u spisu »promiču Petrića u istaknutog renesansnog filozofa države.«¹⁶ Vrijednost spisa potvrđuje i činjenica da nije žanrovski lako odrediv. O istinitosti te tvrdnje svjedoči i, primjerice, Persida Lazarević Di Giacomo, koja je istaknula sljedeće: »Što zbog naslova, što zbog teme, te zbog vremenske kolokacije, ovo je Petrićevo djelo iznimno i zato jer nije tako lako odredivo, žanrovski prije svega, a i strukturalno.«¹⁷ S tom tvrdnjom složio se i Martinović, naglasivši da su hrvatski filozofi od 15. do 18. stoljeća znali pisati djela koja su zaobilazila zadane žanrovske okvire.¹⁸ Dakle, *Sretan grad* je različit od tekstova koji slijede kanonizirane žanrove, jer ostavlja prostor za istraživanja s raznih polazišta, što smatram važnom odrednicom filozofskog teksta.

U radu ću se usredotočiti na tri zadatka. Najprije ću izložiti filozofske sastavnice prisutne u spisu *Sretan grad*: filozofsko-političku i etičku. Drugi i treći zadatak odnosit će se na pojam utopije. U njima ću pokušati odgovoriti na neka ključna pitanja vezana za utopiju te njezinu poveznicu s

⁸ Ljerka Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1997), str. 43-49, na str. 43.

⁹ Filipović, »Uvodna napomena«, u: Petrić, *Sretan grad*, str. 10.

¹⁰ Girardi-Karšulin, »Frane Petrić«, str. 207.

¹¹ Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća*, str. 54.

¹² Filipović, »Uvodna napomena«, u: Petrić, *Sretan grad*, str. 11.

¹³ Girardi-Karšulin, »Frane Petrić«, str. 208.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Filipović, »Uvodna napomena«, u: Petrić, *Sretan grad*, str. 15.

¹⁶ Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća*, str. 56.

¹⁷ Persida Lazarević Di Giacomo, »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, *Filozofska istraživanja* 30/3 (2010), str. 385-394, na str. 385.

¹⁸ Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća*, str. 203.

Petrićevim spisom. Naime, istraživači hrvatske filozofske baštine nisu složni oko odgovora na pitanje: je li *Sretan grad* utopijski tekst? Tim se pitanjem vrijedi baviti, budući da su njihovi stavovi ponekad proturječni. Slijedeći tu misao, tvrdim da *Sretan grad* nije utopijski tekst. Dakle, moj treći zadatak odnosit će se na argumentaciju te tvrdnje.

2. Filozofske sastavnice u spisu *Sretan grad*

Konačni cilj Petrićeva sretna grada, kao, kako ga naziva Schiffler, razumskoga nacrtu i regulative sretnoga života,¹⁹ jest postizanje prave ljudske sreće. Petrić je opisao najviše ljudsko dobro, koje je ujedno i prava ljudska sreća, kao smirivanje i kraj ljudske žudnje, što se može ostvariti u sedam područja vezanih za čovjeka.²⁰ Pri ostvarivanju navedena cilja, nužno je ispreplitanje filozofsko-političke i etičke sastavnice zbog međusobne uvjetovanosti zajednice i pojedinca. (Ne)moralan način života svakog člana zajednice, kao i organizacija grada, odražava se na ukupnost grada te može, sukladno svojoj naravi, utjecati na postupke svakog od stanovnika. Karl-Heinz Gerschmann je uspostavio poveznicu pojedinca i zajednice već na temelju prehrane: »Općenito vrijedi da isto onako kako se pojedinačni organizam mora dobro hraniti ako ljudi žele živjeti i biti sretni, tako i grad mora biti dobro zbrinut.«²¹ Na općenitoj razini to potvrđuje i Schiffler, kada tvrdi da »kičma i os njegova [Petrićeva] promišljanja jest prvenstveno odnos čovjek-svijet kao osnova društvene zajednice«.²² Petrić je, stoga, prema mišljenju Ksenije Marković, povezao filozofsko-političku i etičku sastavnicu kada je raspravljao »o duhovnim vrijednostima koje u takvom gradu treba njegovati kako bi se ostvarila sreća.«²³

2.1. Filozofsko-politička sastavnica

Petrić je u predgovoru otkrio svoju nakanu i najavio srž spisa: »Ovih dana sam sazeo Aristotelova državna uređenja i ustave, za koje on smatra da ih mora imati jedan grad da bi bio

¹⁹ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, str. 44.

²⁰ Franjo Petris, »Sretan grad« / Francesco Patrizi, »La citta felice«, u: Franjo Petris, *Sretan grad*, predgovor Andrija Mutnjaković, prijevod s talijanskog Vladimir Premec, prijevod na engleski Krunoslav Simon, prilog: faksimil / Francesco Patritio, *La Citta felice*, foreword Andrija Mutnjaković, translation from Italian Vladimir Premec, translation on English Krunoslav Simon, appendix: facsimile (Zagreb: Andrija Mutnjaković, 1999), str. [73a]-106a, na str. 79a / str. [73a]-107b, na str. 79b-80b.

²¹ Karl-Heinz Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5 (1979), str. 43-56, na str. 48.

²² Ljerka Schiffler, »Filozofija grada«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 11 (1985), str. 3-27, na str. 4.

²³ Ksenija Marković, »Frane Petrić – Sretan grad – Idealan grad«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. Međunarodnog filozofskog simpozija Dani Frane Petriša*, Cres 13.-17. srpnja 1997. (Zagreb / Cres: Hrvatsko filozofsko društvo / Grad Cres, 1999), str. 371-382, na str. 374.

sretan.«²⁴ Uz to, iz predgovora doznajemo i svrhu spisa koju je Petrić zamislio u obliku savjetnika vladarima grada,²⁵ pa, smatra Gerschmann, »on dakle hoće odatle [od Aristotela] nešto preuzeti, obogatiti to vlastitim predodžbama, kako bi političarima pokazao put do sreće.«²⁶ Na početku spisa Petrić je istaknuo ljudski interes za životom u zajednici: »Budući da pojedinac sam sve to [novac, posjedi, bogatstvo i tome slično] ne može steći, prirodno želi i teži za društvom drugih ljudi, a za svoju dobrobit i korist.«²⁷ Navedenu odredbu smatram problematičnom, jer čovjek, prema Petriću, teži isključivo vlastitoj koristi, a zajednicu treba tek zbog provedbe svojih prohtjeva, zbog čega zaključujem da je čovjek sebičan. Ako je tomu tako, nameće se pitanje možemo li uopće zamisliti istinski sretnu ljudsku zajednicu.

2.1.1. Uloga zakonodavca

Zakonodavac u Petrićevu prijedlogu ustroja sretnog grada ima važnu i višestruku ulogu. On se, tvrdi Gerschmann, »brine za tijelo i dušu (zdravlje, rasplod, hranu; tjelesni odgoj; igre, teoriju, estetiku, osobito glazbu).«²⁸ Uz to, smatra Lawrence E. Hough, brine se o svemu što ima ikakve veze sa srećom građana.²⁹ U svrhu njihova jedinstva, Petrić je zagovarao organiziranje gozbi koje »treba javno priređivati barem jednom mjesečno.«³⁰ Zakonodavac mora izdati zakone koji bi sprečavali nanošenje zla drugima i izbijanje neprijateljstava.³¹ Naveo je da mir mogu narušiti »nagon za vlašću« i udio u rukovođenju, jer, kako ističe Premec, gradom moraju naizmjenično vlast imati svi, imajući na umu iskustvo i dob,³² pri čemu je Petrić naglasio razboritost i obuzdavanje mladenačke ambicije: mladi se trebaju privikavati na vladavinu starijih.³³ Uz to,

²⁴ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 76a / str. 76b: »Che hauendo à questi di passati, ridotto le ordinationi, e gli statuti, che Aristotile vuole che habbia una città, che debbia essere felice,«.

²⁵ Isto, str. 79a / str. 79b.

²⁶ Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, str. 50.

²⁷ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 78a / str. 78b: »E con ciò sia cosa che queste l'uomo da se stesso non possa solo tutte quante acquistarsi, ma egli ha misteri dell'aiuto d'altri uomini, però egli la compagnia de gl'altri uomini come cosa a se stesso buona ed utile,«.

²⁸ Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, str. 49.

²⁹ Lawrence E. Hough, »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. Međunarodnog filozofskog simpozija Dani Frane Petriša*, Cres 13.-17. srpnja 1997. (Zagreb / Cres: Hrvatsko filozofsko društvo / Grad Cres, 1999), str. 315-331, na str. 326: »who takes care of the citizens' lives, religion, education, the town arrangement, position and defense, and anything else that concerns citizens' happiness.«

³⁰ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 88a / str. 89b.

³¹ Isto, str. 88a-89a / str. 89b-90b.

³² Vladimir Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, u: Franjo Petrić (Franciscus Patritius), *Sretan grad*, s talijanskoga preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec. Uvodnu napomenu napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu / »Sveučilišna naklada Liber«, 1975), str. 43-63, na str. 59.

³³ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 90a / str. 91b: »Deono, adunque, esser eletti al governo della città i più vecchi, ed i giovani hanno ad esser governati, acciocché prima imparino ed essere retti essi che abbiano a reggere altrui <...>«.

zakonodavac mora, ističe Petrić, rukovoditi narodom po zakonima i običajima te ih pritom »upućivati na dokolicu i mir«, ali »ne zanemarujući zbog toga običaje rada i ratovanja«. ³⁴

Budući da bi zakonodavac bio najizravnije odgovoran za ukupno stanje zajednice, Petrić mu je pripisao velike ovlasti i dužnosti. Nažalost, Petrićeva ideja neposrednog sudjelovanja u vlasti danas, dakle u razdoblju u kojem prevladavaju sustavi posredničke demokracije, nije ostvariva, iako želja za njim postoji.

Osim toga, Petrić je naglasio da zakonodavac izdaje i smjernice za odgoj djece, od kojih se prva odnosi na njihovu prehranu, istaknuvši pritom da se djeca do svoje pete godine života trebaju hraniti mekom i lako probavljivom hranom: mlijekom. ³⁵ Nadalje, sve do sedme godine dijete treba navikavati onomu što jača tijelo i dušu, a Petrić je smatrao da toj svrsi »koriste vježbe na čijem su kraju igre, propisane u državi, kojima se građani, već prema svojoj dobi, uvježbavaju.« ³⁶ Predviđeno je i utemeljenje javnih odgojnih ustanova u kojima bi se mlade usmjeravalo na moralne vrline, koristeći se, pritom, »zapovjedima i primjerima koji se u mladu dušu utiskuju, čitavu je oblikuju, i na taj način tako žigošu, da se to može samo vrlo teško izbrisati.« ³⁷ Slušanjem glazbe i gledanjem lijepih stvorenja, nastavlja Petrić, rađa se žed za spoznajom, pa zakonodavac propisuje zakon koji nalaže da se mladićima predaje glazba i slikarstvo. ³⁸ Filozofija, pak, »u kojoj razum širi krila svojih moći, oživotvoruje potpuno želju koja je pomoću muzike i ljepote rođena u ljudskoj duši«, ³⁹ izrasta iz glazbe i slikarstva te će je učenici najbolje usvajati iz pisanih tekstova, zbog čega trebaju poznavati gramatiku. ⁴⁰ Usvajanje glazbe, slikarstva i gramatike je, prema Petrićevu mišljenju, nužno da bi se upoznala filozofija, koju je smatrao vrhuncem obrazovanja. U Petrićevu odgojno-obrazovnom procesu najproblematičnija je činjenica da je obrazovanje smatrao namijenjeno isključivo muškarcima. To, prema mojem mišljenju, ujedno eliminira aktualnost spisa sagledanog iz odgojno-obrazovne perspektive.

U nastavku svojega spisa Petrić se bavio zakonodavčevim utjecajem na duše građana i kažnjavanjem sablaznih radnji. Zakonodavac, smatra Petrić, može pomagati duši odvrćanjem

³⁴ Isto, str. 99a-100a / str. 100b: »abbia riguardo di indirizzare per leggi e per consuetudine il suo popolo [...] intruisca principalmente all'ozio ed alla pace [...] non lasciando, però, di usarli alle faccende ed alla guerra <...>«.

³⁵ Isto, str. 102a / str. 103b.

³⁶ Isto, str. 103a / str. 104b.

³⁷ Isto, str. 104a / str. 105b: »statuisca il legislatore luoghi pubblici, dove essi sieno ammaestrati ed istruiti nelle virtù morali, con i precetti e con gli esempi, i quali facendo impressione in quel tenero animo, tutto lo formino, e dalla lor imagine lo stampino di maniera che difficilmente ella si possa più quindi scancellare.«

³⁸ Isto, str. 104a / str. 105b.

³⁹ Isto, str. 105a / str. 106b: »la filosofia, in cui l'intelletto spiega l'ali delle sue forze, mena a perfezione il desiderio, che dalla musica e dal bello era nell'animo dell'uomo nato.«

⁴⁰ Isto, str. 105a / str. 106b: »La quale, essendo oggidì ne' libri riposta, di quivi meglio, che d'altronde, potranno i nostri fanciulli imparare. Il che dovendo fare è necessario che essi sappino di grammatica.«

od poroka te »poticanjem na uspon strminom grebenita brijega na čijem vrhuncu vrlina pruža raj svojih radosti.«⁴¹ To će postići zabranjivanjem djeci gledanje poročnih i nečasnih stvari te kažnjavanjem onih koji budu govorili ili činili stvari koje mogu sablazniti dječju dušu.⁴² Petrić je posao zakonodavca sažeo u slijedećem: »on od spomenutih stvari uzima najbolje i njih postavlja za cilj i spokoj, ne napuštajući zbog toga druge, već polazeći od jedne do druge, korak po korak, dolazi do najboljih i najsavršenijih.«⁴³

Uz to što je posvetio posebnu pozornost ulozi zakonodavca, u svojem spisu Petrić je ostalim stanovnicima namijenio razna zanimanja koja bi, prema njegovu mišljenju, omogućila optimalno funkcioniranje grada, a što je nužno za sreću grada. Utoliko je pitanje gradskih zanimanja jedna od odrednica (ne)sreće stanovnika *Sretnog grada*. Da bih postigao što bolji pregled i omogućio jasan uvid u zanimanja koja su, prema Petriću, nužna *Sretnom gradu*, sastavio sam prilog »Popis zanimanja i njihovih funkcija u Petrićevu projektu sretnog grada« (vidi Prilog 1.).

2.1.2. Očuvanje života

Značajna stavka Petrićeve organizacije grada činjenica je, ističe Premec, da »za svoj grad predviđa zakonskim mjerama utvrđenu zdravstvenu zaštitu ljudskog normalnog života.«⁴⁴ Zdrava tijela potrebna su, nastavlja Premec, da bi grad bio sretan, iz razloga što se tako smanjuje broj nedostataka koji onemogućavaju put prema sreći.⁴⁵ U *Sretnom gradu*, smatra Schiffler, »sve je usmjereno brizi za čovjekovo dobro, brizi za tijelo, hranu i razvitak, kako bi to tijelo što bolje služilo duši kao njen pomagatelj, jednako tako koristilo održavanju čovjekova zdravlja i snage.«⁴⁶ Na zdravlje građana, tvrdi Schiffler, »pozitivno, zakonima, mora utjecati zakonodavac.«⁴⁷

Petrić je najprije naglasio značaj krvi i zraka za održanje života.⁴⁸ Odmah nakon toga zaključio je da sretan grad »mora imati jela i pila.«⁴⁹ Sljedeća razina očuvanja života stanovnikā sretnog grada odnosi se na održavanje hladnoće i topline, pri čemu je Petrić izdvojio sljedeće čimbenike: smještanje grada u umjerenj klimi na geografski prikladnom području, gradnju kuća te

⁴¹ Isto, str. 103a / str. 104b: »sprandola ad intrare l'erta dell'aspro monte, nella cui cima la virtù tiene il paradiso delle sue delizie.«

⁴² Isto, str. 103a / str. 104b.

⁴³ Isto, str. 99a / str. 100b.

⁴⁴ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 57.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, str. 47.

⁴⁷ Bruno Ćurko, »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, *Filozofska istraživanja* 30/3 (2010), str. 395-412, na str. 401.

⁴⁸ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La citta felice«, str. 81a-82a / str. 82b-83b.

⁴⁹ Isto, str. 82a / str. 83b.

pravljenje odjeće prikladne za zimu, odnosno ljeto.⁵⁰ Petrić je obradio i problem vanjske zagađenosti, istaknuvši da nam se ništa štetno za zdravlje ne može dogoditi ako »izbjegavamo zagađeni zrak i stvari koje do zagađenja dovode«. ⁵¹ Nadalje, spomenuo je i način našeg života kao jedan od uzroka narušavanja zdravlja, zbog čega je u grad uveo liječnike.⁵² Posljednja sastavnica očuvanja života odnosi se na stvaranje potomstva: »Budući da tijelo posjeduje princip rađanja, na toj činjenici zakonodavac temelji svoju brigu.«⁵³ Uz to, Petrić je naglasio da će, ukoliko majka i otac imaju zdrava tijela, takvo biti i njihovo sjeme te na kraju i njihovo potomstvo.⁵⁴ Zatim je odredio idealno doba stvaranja potomstva te dao naputke za svakodnevni život trudnica.⁵⁵ Petrić je tematizirao problem očuvanja zdravlja stanovnika svojeg grada, sagledavši ga pritom iznutra i izvana u odnosu na čovjekovo tijelo.

2.1.3. Položaj i obrana grada

Grad u renesansi postaje, ističe Marković, žarište nove urbane kulture te se pojavljuju brojne studije vezane za idealan grad kao pokušaj stvaranja dostojnog okvira života i rada za tadašnjeg čovjeka.⁵⁶ Očuvanje mira, što doznajemo od Hougha, jedan je od nužnih uvjeta za ostvarenje sreće.⁵⁷ Hough je istaknuo dvije ključne sastavnice trajnog mira: jedinstvo unutar zajednice te unutrašnju i izvanjsku organizaciju ustroja i obrane grada.⁵⁸ Prema tome, plan položaja, strukture i obrane grada smatram neizostavnim pri istraživanju *Sretnog grada*. Petrić je svoj grad smjestio »dijelom na brežuljkastoj uzvišici, zbog toga da je otvoren zraku ... djelomice ga valja podići i u ravnici gdje hladnoća nije tako jaka.«⁵⁹ Pri iznošenju te odredbe, Petrić je na umu imao udobnost, izgled i utvrđenje grada te zdravlje njegovih stanovnika.

Petrić je predvidio stroge zakone protiv stranaca u gradu, dok je obranu od neprijateljske vojske namijenio vojnicima, od kojih je zahtijevao volju, srčanost i snagu.⁶⁰ Vojnici će volju, smatra Petrić, steći ljubavlju vlastitih dobara i općeg dobra domovine, pa stoga svaki vojnik treba imati

⁵⁰ Isto, str. 84a-86a / str. 85b-87b.

⁵¹ Isto, str. 86a / str. 87b.

⁵² Isto, str. 87a / str. 87b-88b.

⁵³ Isto, str. 100a / str. 101b.

⁵⁴ Isto, str. 100a-101a / str. 101b.

⁵⁵ Isto, str. 101a-102a / str. 101b-103b.

⁵⁶ Marković, »Frane Petrić – Sretan grad – Idealan grad«, str. 371.

⁵⁷ Hough, »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, str. 321.

⁵⁸ Isto, str. 321-322: »First, there must be an overall unity within the community, including a limited population with a unity of lineage and blood for personal peace [...] The second factor must be internal and external planning of the city structure and defense.«

⁵⁹ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 85a-86a / str. 86b: »sia in parte edificata sopra colle rilevato [...] sia ancora in parte posta nel piano, dove la freddura non può avere così gran forza <...>«.

⁶⁰ Isto, str. 90a-91a / str. 91b.

dio posjeda unutar grada, tako da je, tvrdi Premec, »interes za obranu od neprijatelja u svih podjednak.«⁶¹ Upravo iz tog razloga grad neće dovoditi plaćenike.⁶² Petrić je inzistirao na jedinstvu zbog kojeg »ti plemeniti sinovi neće moći biti pobijedeni u materinjem krilu ni od daleko nadmoćnijeg neprijatelja, napadnuti bilo s mora, bilo s kopna.«⁶³ Uzevši u obzir ograničen broj stanovnika, zatim je istaknuo poželjnost međusobnog poznavanja, povezanost krvnom vezom, stroge zakone protiv stranaca, poticanje volje putem privatnog vlasništva i odbijanje plaćeničkih boraca, inzistirajući na izrazito homogenoj, usko povezanoj zajednici, manje ili više zatvorenoj izvanjskom doticaju.

U slučaju napada grada s kopna, Petrić je predvidio tri neophodnosti za obranu: brdovito i vodom oskudno granično područje, prepreke na zidinama opasane opkopom i smještanje grada dijelom na klisuru.⁶⁴ U slučaju da neprijatelj svlada sve te prepreke, predložio je borbu, bilo na zidinama bilo jurišom.⁶⁵ Obalni dio grada, koji je, ističe Premec, potreban radi trgovine,⁶⁶ mora biti u zaljevu s uskim vratima, »na čijim hridinama treba podići tvrđavu koja je u stanju spriječiti ulazak neprijateljskoj mornarici.«⁶⁷ Iz toga proizlazi potreba za mornaricom, zbog čega bi Petrić u sretan grad uveo brodare, užare i srodna zanimanja te poželjno šumovito okolno zemljište.⁶⁸

2.2. Etička sastavnica

Petrićev projekt ljudske zajednice vezan je za ljudski moral, pa je tako i konačni cilj, istinska ljudska sreća, ovisan o postupcima i svjetonazoru stanovnikā *Sretnog grada*. Smatram da je najprije potrebno analizirati pojam sreće.

Sretan grad je, kao što doznajemo od Ćurka, jedno od četiri djela koja određuju rano razbolje Petrićeva mišljenja u kojemu je promišljao o vrlini i sreći.⁶⁹ Pri odabiru pridjeva »sretan«, tvrdi Lazarević Di Giacomo, Petrić je mogao birati između *fortunato* i *felice* te je izabrao *felice*, jer je u vezi s nečim što zadovoljava, što ima uspjeha, što ide u korist.⁷⁰ Na početku spisa, Petrić je podijelio čovjeka na »besmrtnu i neraspadljivu« dušu i tijelo, koje je sastavljeno iz raspadljivih

⁶¹ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 59.

⁶² Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La citta felice«, str. 91a / str. 92b: »Per il che la nostra città non condurrà in sua difensione soldati mercenarii <...>«.

⁶³ Isto, str. 92a / str. 92b-93b: »talora questi generosi figli non potessero nel grembl della casa madre da troppo superiore moltitudine de' nemici esser oppressi, la quale o da mare o da terra venisse ad assalirli <...>«.

⁶⁴ Isto, str. 92a / str. 93b.

⁶⁵ Isto, str. 93a / str. 93b.

⁶⁶ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 59.

⁶⁷ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La citta felice«, str. 93a / str. 94b.

⁶⁸ Isto, str. 94a / str. 94b-95b.

⁶⁹ Ćurko, »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, str. 395.

⁷⁰ Lazarević Di Giacomo, »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, str. 386.

dijelova i koje nije u mogućnosti održati samo sebe.⁷¹ Gerschmann ističe da čovjek u *Sretnom gradu*, kao biće sastavljeno od duše i tijela, hoće biti sretan, što »pretpostavlja život koji odgovara etičkim i dijanoetičkim vrlinama.«⁷² Petrić je najavio da će raspravljati o stvarima koje održavaju odnosno razaraju naš život, jer je, kao što ističe Gerschmann, nužna povezanost između duše i tijela, zato jer je prava ljudska sreća dio ovog ljudskog svijeta.⁷³ Budući da je dvojstvo duše i tijela prenio, prema mišljenju Lazarević Di Giacomo, na model svojeg grada, pri čemu taj grad »nije u stanju ispoštovati logiku koncepcije demokratske zajednice«,⁷⁴ a čemu ću se više posvetiti u drugom dijelu ovog rada. Smatram važnim uspostaviti vezu između spomenutog dvojstva duše i tijela i termina »felice«, koji se očituje u produktivnosti i blaženstvu. Petrić je ta dva značenja termina »felice«, nastavlja Lazarević Di Giacomo, postavio u relaciju uzroka i posljedice, jer njegova je zamisao bila odrediti zajednicu koja će preko produktivnosti doseći blaženstvo te se njegov »eudemonijski koncept« tiče »uspješnog ostvarenja grada-države«. ⁷⁵

Važnost etičke sastavnice očituje se kroz cijeli *Sretan grad*, jer je termin »felice«, zaključuje Lazarević Di Giacomo, »ključni nosilac smisla Petrićeva djela jer sadrži višestruke konotacije: *felice* znači 'produktivan', 'uspješan', 'sretan', a kod Petrića je u vezi i s pojmom 'blaženosti'.«⁷⁶ Etička sastavnica otkriva možda i najočitiji utjecaj Aristotela na Petrića. Naime, Petrić je također pisao o postizanju sredine kao vrline: »No, uvijek ima sredine koju treba pretpostavljati krajnostima, i u nju smještati vrlinu.«⁷⁷ Petrić je tu, slijedeći misao svojeg antičkog uzora, sredinu postavio kao nešto najuzvišenije, a nikako kao osrednjost: »A krepost se bavi čuvstvima i djelatnostima, u kojima je suvišak pogriješka, kao i manjak, dok se sredina hvali i smatra uspjehom, što je oboje značajka kreposti.«⁷⁸ Aristotel sredinu smatra jedinim ispravnim i dobro odmjerenim putem, koji stoji između dvije krajnosti. Petrić je, kao što doznajemo od Schiffler, u spisu afirmirao ideale renesansnoga čovjeka, a to su: ideal prirodno zdrava čovjeka (tjelesno savršenstvo) i etičko-moralnog čovjeka (duhovno savršenstvo).⁷⁹ Lino Veljak, pak, smatra da

⁷¹ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La citta felice«, str. 78a / str. 78b: »che è l'anima, per universal opinione di tutti, come che pochi altri il contrario sentissero, essendo immortale e incorrotibile, sola a sé stessa è bastante, né d'altro aiuto di fuori, al suo mantenimento ha mestiero. Il corpo, che è l'altra, come cosa materiale, e di deboli parti composta, non è sufficiente egli solo alla propria conservazione <...>«.

⁷² Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, str. 49.

⁷³ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 56.

⁷⁴ Lazarević Di Giacomo, »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, str. 390.

⁷⁵ Isto, str. 390-392.

⁷⁶ Isto, str. 393.

⁷⁷ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La citta felice«, str. 105a / str. 107b: »Ma essendo sempre il mezzo da preporre alli suoi estremi, per esser in quello collocata la virtù <...>«.

⁷⁸ Aristotel, *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Globus, 1988), str. 31-32.

⁷⁹ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, str. 47-48.

etičko-politički aspekt ne bi trebalo zanemariti, jer je riječ »o *metafizici na djelu*, koncepciji koja u mnoštvu svojih, kako zastarjelih tako isto – i još više – modernih i ultramodernih likova, uporno jest na djelu«. ⁸⁰

2.2.1. Najviše dobro

Prema Petrićevu mišljenju, pravu ljudsku sreću može se, kao što sam već napomenuo, poimati kao najviše dobro. Petrić je najviše dobro zamislio, tvrdi Premec, preuzevši »Platonovu teoriju prototipa, čak i broj ideja prema broju zemaljskih vrsta, i teoriju sjećanja na postojanje u carstvu ideja u koje se žude vratiti težeći za najvišim dobrom.« ⁸¹ Slijedeći Platonovu misao, Petrić je smatrao da sve stvari, pa tako i čovjek, izvire iz beskonačne božanske dobrote te, sjećajući se dobrote, žude za božjom milošću. ⁸² Naime, čovjek želi postići najveću sreću koja je neodvojiva od vrline. Najveća sreća je, ističe Premec, najviše dobro koje Petrić »poima na platoničko kršćanski način.« ⁸³ Petrićev grad više nije, prema Gerschmannovu mišljenju, »model polisa, već model duše filozofirajućeg kršćanina.« ⁸⁴ Naime, Gerschmann ističe »evidentne« sukladnosti: potlačena klasa ima ulogu nižih dijelova duše koji ju mogu odvratiti od čežnje za Božjom milošću ukoliko se ne podlože višim ciljevima, dok se traganje za izgubljenom milošću, koja proizlazi iz Boga, razvija s namjerom pronalaska božanske struje i izgradnje grada na njenoj obali. ⁸⁵ Veljak također zaključuje da se *Sretan grad* zasniva na elementima novoplatonovske etike, kao i to da je Petrić najviše dobro »pojmió u duhu kršćanskog neoplatonizma.« ⁸⁶

2.2.2. Vrlina kod pojedinca i u zajednici

Konačni cilj građana u Petrićevom gradu je postizanje blaženstva. Naime, Petrić je istaknuo sljedeće: »Budući da se sreća najvećim dijelom i puninom sastoji u djelovanju vrline, neophodno

⁸⁰ Lino Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5 (1979), str. 57-66, na str. 64.

⁸¹ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 56.

⁸² Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 78a-79a / str. 78b-79b: »E con ciò sia cosa che tutte le cose, che dal profondissimo gorgo dell'infinita bontà di Dio da principio sorsero, e in questo basso mondo si derivarono, una memoria di quel bene, che stando nell'essere ideale, dell'acque sopracelesti di quel gorgo sentivano, tiene bramose ed assetate di tal modo, che incessabilmente, e senza mai pigliar quiete, s'affaticano di ritrovare acque, che di là suso in questo mondo cadano, e l'ardentissima loro sete estinguano <...>«. Usp. Platon, *Država*, preveli Dr Albin Vilhar, Dr Branko Pavlović, predgovor Dr Veljko Korać, objašnjenja i komentari Dr Branko Pavlović (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002), na str. 197, 199, 202, 211.

⁸³ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 63.

⁸⁴ Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, str. 53.

⁸⁵ Isto, str. 53.

⁸⁶ Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 64.

je za naše građane ako nastoje biti blaženi, da su najprije vrli.«⁸⁷ Osim toga, naveo je tri sredstva neophodna za postizanje vrline: prirodno sredstvo (čovjek je po prirodi sposoban za vrlinu), navika (čisti duševne afekte i nečistoće nečasnih stvari) i razum (ustraje u stvarima boljim od onih koje stvaraju naviku), koji je izniman jer, za razliku od prirodnog svojstva, odnosno navike, ima nijansu i prirodnog i zakonodavnog.⁸⁸ Naime, Petrić je smatrao da je ispravnost razuma »djelomice dar prirode, a djelomice dolazi iz stečenog iskustva u nauci koju uvodi zakonodavac.«⁸⁹

U Petrićevoj zamisli sretna grada vrlina je presudan čimbenik stvaranja i održavanja ispravnih međuljudskih odnosa. Ljubav, prema Petrićevu mišljenju, odvraća ljude od duševne pokvarenosti i osobnih neprijateljstava, zbog čega je Petrić predvidio međusobno poznavanje građana, istaknuvši da »ljubavi nema ako se ne spozna njezin predmet.«⁹⁰ Taj podatak smatram ključnim za Petrićevo predviđanje ograničenog i prikladnog broja građana te organiziranja javnih gozbi. Osim toga, smatrao je potrebnim posvetiti se jednakosti, privatnom vlasništvu i dostojanstvu, u svrhu uklanjanja »neslaganja koje izjeda jedinstvo«, dok je problem zlih pojedinaca riješio njihovim izbacivanjem iz zajednice.⁹¹

2.3. Antički utjecaj

Premda je Petrić u povijesti filozofije ostao zapamćen kao zagovornik Platonove filozofije, u *Sretnom gradu* se najprije oslonio na Aristotelov nauk, zbog čega je Ćurko njegov spis okarakterizirao kao »originalnu renesansnu interpretaciju Aristotelove filozofije politike.«⁹² Zašto je tomu tako? Prije svega, napominje Gerschmann, Aristotel se čini praktičnijim za vođenje duše.⁹³ Mislav Kukoč, pak, tvrdi da Petrić »krajnje relativizira pitanje najboljeg državnog uređenja«,⁹⁴ a smatram da mu je to bilo važno zato što je svoj nauk htio uklopiti u

⁸⁷ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 98a / str. 99b: »Consistendo, adunque, la felicità, per la miglior parte e compimento suo, nell'operazioni della virtù, bisogna, se i nostri cittadini vogliono esser beati, che sieno in prima virtuosi.«

⁸⁸ Isto, str. 98a / str. 99b: »E all'acquisto della virtù si richieggono necessariamente tre mezzi; quello della natura, perciò che è di mestieri che la natura uomo primieramente mi faccia capace della virtù. Il secondo è quello della consuetudine, la quale indirizzata dalla ragione, mi lavi gli affetti dell'animo, delle immondizie, degli appetiti vili e disonesti. Il terzo mezzo è quello della ragione perciòché oltre la usanza, spesse volte la ragione persuade alcune cose, che sono migliori di quelle, che si fanno per lungo, ed osservato costume.«

⁸⁹ Isto, str. 99a / str. 99b: »Perciocché la bontà della ragione parte è dono di natura e parte viene dall'abito acquistato dalle scienze ordinate dal legislatore <...>«.

⁹⁰ Isto, str. 88a / str. 88b.

⁹¹ Isto, str. 88a-89a / str. 89b-90b.

⁹² Ćurko, »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, str. 406.

⁹³ Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, str. 52.

⁹⁴ Mislav Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, *Filozofska istraživanja* 15/1-2 (1995), str. 169-180, na str. 174.

postojeći feudalni poredak. Na tom tragu, Kukoč je istaknuo da je Petrić od Aristotela preuzeo sljedeće: eudaimonizam, određenje čovjeka kao društvenog bića, ulogu glazbe u odgoju, stalešku podjelu (zasnovanu na Aristotelovom razlikovanju slobodna čovjeka i roba), podjelu djelatnosti, metafizičke razlike među ljudima, poželjne osobine kmetova, organizaciju gozbi, lokaciju, urbanističku strukturu i obranu grada te praktične savjete iz svakodnevnog života.⁹⁵ Prema tome, što potvrđuje i Lazarević Di Giacomo, jasno je da se Petrić pokazao kao dosljedan aristotelovac⁹⁶ i da je u svojem spisu, zaključuje Kukoč, unatoč »makijavelistički grubim formulacijama«, »bespogovorno« slijedio Aristotelov nauk.⁹⁷

Marković smatra da je Petrić bio »nadahnut Platonovim idealnim bitkom, sugerirajući platonovski svijet ideja« te da je stvorio »maštovitu sliku kojom opisuje duhovnu dimenziju grada«. ⁹⁸ Iako Kukoč tvrdi da se izravan utjecaj Platona na Petrićev spis može ustanoviti samo u početnom odlomku, njegov ukupan utjecaj je relativan, budući da je Aristotel usvojio i zadržao mnoge ideje koje pripadaju upravo njegovu učitelju.⁹⁹ Raspon izravnog utjecaja Platona i Aristotela na Petrićev *Sretan grad* ne možemo ustanoviti sa sigurnošću. No, nužno treba usvojiti činjenicu da je Petrić taj spis napisao pod snažnim utjecajem te dvojice antičkih filozofa.

3. Utopija i *Sretan grad*

Na početku ovog poglavlja najprije ću se baviti pojmom »utopija«, što je preduvjet da bih uopće mogao ponuditi odgovor na sljedeće pitanje: je li *Sretan grad* utopijski tekst?

Da bih pojasnio značenje pojma »utopija«, poslužit ću se zapisom Mislava Kukoča: »Riječ je o izmišljenom nepostojećem idealnom društvu koje su utopijski mislioci u svojoj mašti konstruirali, nezadovoljni opstojećim društvenim uređenjima i državnim poredcima.«¹⁰⁰ Osnovna značajka utopijskih tekstova počiva na težnji za sretnim životom zajednice, pri čemu bi svaki njezin član imao približno jednaka prava i obveze. Utopijske ideje su univerzalna filozofska tematika, pa se tako pojavljuju već od antike kada je nastao »Platonov projekt idealne države«, koji je utjecao »na sve kasnije utopijske koncepcije«. ¹⁰¹ Premec, primjerice, postavlja

⁹⁵ Mislav Kukoč, »O najboljem ustroju mediteranskog polisa«, *Filozofska istraživanja* 29/4 (2010), str. 641-656, na str. 652-654.

⁹⁶ Lazarević Di Giacomo, »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, str. 388.

⁹⁷ Kukoč, »O najboljem ustroju mediteranskog polisa«, str. 654.

⁹⁸ Marković, »Frane Petrić – *Sretan grad* – *Idealan grad*«, str. 379.

⁹⁹ Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofska misao između realizma i utopizma«, str. 177.

¹⁰⁰ Isto, str. 169.

¹⁰¹ Isto.

pitanje »radi čega utopijsko«?¹⁰² Prema njegovu mišljenju, da bismo našli prikladan odgovor na to, čini se, temeljno pitanje, moramo spoznati kakvoću raskoraka između povijesne zbilje i pojmovne zbilje koja čini ono »utopijsko, nigdinsko«.¹⁰³

Na pitanje čemu utopija, Premec je odgovorio rekavši da se utopijsko čovjeku neprestano otkriva, kao nešto što treba izboriti, nešto bolje i pravednije: utopija se odnosi na inzistiranje prema napretku postojećeg stanja, kao na »istinskom napretku čovječanstva prema pravednijem koje još ne postoji, ali je moguće.«¹⁰⁴ Prema tome, utopijsko nedvojbeno sadrži vrijednost, posebice iz perspektive filozofskoga promišljanja i istraživanja. Moguće je zaključiti da je utopijsko ono što nas drži na rubu, ono koje nam ne da pasti u samozadovoljenost i misaonu stagnaciju, dakle ono što nam nalaže napredak. No, utopijsko mišljenje sadrži, prema Veljakovu mišljenju, još jednu vrijednost: »povijesno mišljenje – ukoliko to doista jest – zahvaća bitnu dimenziju utopijskoga utemeljujući u njemu ne tek mogućnost sebe sama, nego i same povijesti: povijest se iskazuje kao bitno utopijska.«¹⁰⁵ Uz to, Veljak je iznio utopijsko kao osnovu za postavljanje pitanja o smislu i »opravdanosti fakticiteta«, jer ono polazi »od onoga Ništa koje omogućuje da nešto uopće jest.«¹⁰⁶ Hough je istaknuo važnost utopijskih djela, budući da ona naglašavaju intelektualno i narodno nezadovoljstvo.¹⁰⁷ On spominje i tri odredbene karakteristike utopijskih djela: fiktivna su, opisuju državu ili zajednicu, a tematiziraju i njezino političko uređenje. Imajući na umu navedene tvrdnje o naravi i značenju pojma »utopija«, u sljedećem potpoglavlju nastojat ću odgovoriti na sljedeće pitanje: je li *Sretan grad* utopijski spis?

3.1. *Sretan grad* (ni)je utopijski spis

Jedan od temeljnih problema s kojima su se bavili istraživači *Sretnog grada*, bila je njegova (ne)utopijska narav. Sukladno tome, Lazarević Di Giacomo je istaknula da »s jedne strane [istraživači] definiraju *Sretan grad* kao utopiju, dok drugi, pak, upravo osporavaju tu utopijsku stranu ovome djelu.«¹⁰⁸

Filipović je istaknuo da Petrić »ukazuje prvenstveno na idealne oblike koji nisu dani u ostvarenoj zbilji, ali sa vjerom da bi se ipak mogli ili – ako ih uzmemo kao postulate – morali ostvariti u

¹⁰² Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 45.

¹⁰³ Isto, str. 45-46.

¹⁰⁴ Isto, str. 53-54.

¹⁰⁵ Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 57.

¹⁰⁶ Isto, str. 58.

¹⁰⁷ Hough, »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, str. 315: »Utopian literature records the importance of intellectual and popular discontent.«

¹⁰⁸ Lazarević Di Giacomo, »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, str. 387.

budućnosti.«¹⁰⁹ Tu tvrdnju smatram neistinitom. Naime, Petrić, prema Veljakovu mišljenju, »ne propituje opravdanost i smislenost zatečenoga i danoga.«¹¹⁰ Petrić se u svojem spisu bavio već postojećim društvenim uređenjem i nije se pitao postoji li bolje uređenje od srednjovjekovne zajednice zasnovane na feudalnim odnosima. Budući da je prihvatio postojeći feudalni poredak, kod Petrića se nije javio, prema Premčevu mišljenju, za utopiju nužan raskorak u pitanjima međuljudskih odnosa.¹¹¹ Veljak, prema mojem mišljenju, ispravno navodi da je Petrić izvršio čin transformacije Aristotelovih robova u srednjovjekovne kmetove.¹¹² Petrić je uspostavio sustav apsolutne nejednakosti kada je ustvrdio da zemljoradnici i stočari trebaju biti kmetovi, da bi im građani, na čije se zapovijedi ne smiju pobuniti, mogli slobodno naređivati. Utoliko je poželjno da su plašljivi i malodušni ili sluge po naravi, a Petrić im je zabranio čak i obiteljske zajednice.¹¹³ Iz navedenih razloga problematičnima smatram još dvije Filipovićeve tvrdnje. Naime, Filipović navodi da je Petrić dokazao da su i naši filozofski mislioci bili obuzeti »mislima reforme društvenih odnosa.«¹¹⁴ Dok je nedvojbeno da je Petrić ukazao na mnoga alternativna rješenja u rasponu društvenih odnosa, i dalje su sva ta rješenja uklopljena u jedno, postojeće društveno uređenje: feudalizam. Sukladno tome, ne bih se složio ni s Premčevom tvrdnjom da »interpreti naše kulturne baštine ne znaju da među renesansne utopiste možemo ubrojiti i jednoga sina našega naroda [Petrića].«¹¹⁵

Hough, kao drugi zagovaratelj utopijske naravi spisa, smatra Petrićev spis pokušajem stvaranja najboljeg mogućeg društvenog uređenja.¹¹⁶ Takvu tvrdnju smatram teško prihvatljivom, budući da je, kao što doznajemo od Schiffler, Petrićev »društveno-politički projekt realističko-pragmatički zasnovan, u okviru postojećeg društvenog ustrojstva.«¹¹⁷ Problem je sljedeći: ukoliko pokušamo stvoriti sustav iz postojećih okolnosti i organizacije društva, gubimo njegovu utopijsku narav. Nadalje, Hough se bavio izobiljem materijalnih dobara u Petrićevu *Sretanom gradu*, koji osiguravaju lak život, što je neprestana ljudska žudnja za srećom.¹¹⁸ Tu tvrdnju smatram djelomično točnom, budući da je Petrić podijelio grad na potlačene i privilegirane staleže. Stoga, izobilje materijalnih dobara uistinu može omogućiti lagodan život, ali samo

¹⁰⁹ Filipović, »Uvodna napomena«, u: Petrić, *Sretan grad*, str. 11.

¹¹⁰ Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 63.

¹¹¹ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 62-63.

¹¹² Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 63.

¹¹³ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 83a / str. 83b.

¹¹⁴ Filipović, »Uvodna napomena«, u: Petrić, *Sretan grad*, str. 13.

¹¹⁵ Isto, str. 12.

¹¹⁶ Hough, »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, str. 316: »attempt to establish the best possible societal system.«

¹¹⁷ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, str. 45.

¹¹⁸ Hough, »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, str. 321: »In *Sretan grad*, an abundance of material goods will provide ease of life, the historical constant of the human desire for happiness.«

onima koji pripadaju privilegiranim staležima. Iz tog je razloga jasno, navodi Premec, da Petrić »smatra da do sreće dolaze samo rijetki.«¹¹⁹ Ipak, Di Giacomo tvrdi da staleži seljaka, obrtnika i trgovaca, s obzirom na višeznačnost termina »felice«, mogu biti sretni u smislu produktivnosti, plodnosti i uspješnosti, no nikako ne mogu postići blaženstvo.¹²⁰ U tom smislu, Petrić je isticanjem raznih stupnjeva sreće zajamčio sreću svim stanovnicima grada, što po mojem sudu nije uvjerljivo. Naime, zašto bi itko bio zadovoljan time što je produktivan, a nikada blažen? Doista, kao što doznajemo od Veljaka, u *Sretnom gradu* samo »pravi građani mogu sudjelovati u sreći i samo oni mogu biti dionici građanskog dostojanstva.«¹²¹ Hough je prepoznao Petrićeve stavove da kmetovi i obični ljudi imaju niže duše,¹²² da je vladanje namijenjeno isključivo muškarcima i da su žene spomenute samo u kontekstu trudnoće i udaje.¹²³ Imajući to na umu, Houghovu odredbu u kojoj je naglasio da je *Sretan grad* više idealna, nego praktična zajednica,¹²⁴ smatram neprimjerenom. Petrić je, ističe Marković, prihvatio spolne i obrazovne razlike, čime se nije pokazao promicateljem vrijednosti jednakosti i pravde.¹²⁵ Prema tome, Petrić svoj grad, prema Kukočevu mišljenju, »antiutopijski strukturira na aristotelovskom načelu, ne primarno socijalne nego bitne metafizički fundirane razlike među ljudima, odnosno staležima.«¹²⁶

Petrić je predvidio sljedećih šest staleža, koji su potrebni za ustroj sretnoga grada: seljaci, proizvođači kočija i dvokolica (obrnici), trgovci, vojnici, državna uprava i svećenici. Uz to, naglasio je da prva tri staleža ne spadaju pod »odrednicu sreće«, zbog čega samo druga tri staleža mogu predati dušu građanskoj i kontemplativnoj vrlini, što ih čini građanima.¹²⁷ Budući da Petrićevu podjelu na privilegirane i potlačene staleže smatram osnovnim razlogom zbog kojeg *Sretan grad* ne zadovoljava uvjete utopijskoga spisa, važno je imati što jasniju predodžbu tog društvenog uređenja. Razlike među staležima su, dakako, velike i presudne za shvaćanje Petrićeve ideje funkcioniranja društva. Iz tog razloga, sastavio sam prilog koji sam naslovio »Popis staležā i njihovih temeljnih odrednica prema Petrićevoj zamisli« (vidi Prilog 2.).

¹¹⁹ Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 55.

¹²⁰ Lazarević Di Giacomo, »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, str. 391-392.

¹²¹ Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 61.

¹²² Hough, »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, str. 324: »The slaves and the common people are believed to have inferior souls.«

¹²³ Isto, str. 320: »The rulers are, without exception, male. Women are only mentioned relative to appropriate ages to marry and guidelines for activities during pregnancy.«

¹²⁴ Isto, str. 320: »'The Happy Town' is an 'ideal' rather than a 'practical' state.«

¹²⁵ Marković, »Frane Petrić – *Sretan grad* – Idealan grad«, str. 376.

¹²⁶ Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, str. 176.

¹²⁷ Petris, »*Sretan grad*« / Patrizi, »La città felice«, str. 96a-98a / str. 96b-98b.

Naime, kao što ističe Schiffler, Petrićev spis nije »kritika postojećeg društvenog sistema«¹²⁸ te sadrži, što doznajemo od Kukoča, »jasnu stalešku podjelu« na potlačene i povlaštene staleže, od kojih samo povlašteni staleži imaju status građana i »sve socijalne privilegije što iz njega slijede«.¹²⁹ Svoju zamisao Petrić je izložio ovako: »Tako će jedni uživati u povlasticama, bezbrižnosti i udobnosti, a drugi raditi i truditi se, jednom riječi podnositi oskudicu.«¹³⁰ Kukoč je napomenuo da socijalna i staleška podjela postoji u utopijskim koncepcijama, no da ona »u njima ima bitno drugačiji smisao.«¹³¹ Petrić je usporedio svoju zamisao organizacije društva s tadašnjim kućanstvom, koje se također dijelilo na dva dijela, pri čemu je jedan bijedan, a drugi sretan.¹³² Ukoliko je riječ o utopijskom tekstu, takve staleške odnose smatram neprihvatljivima.

3.2. Istinska narav *Sretnog grada*

Budući da je Petrić aktualizirao staleški zatvoreno društvo, Schiffler je istaknula da je *Sretan grad* djelo »po svemu različito od utopijskih djela toga razdoblja.«¹³³ Unatoč svim spomenutim argumentima protiv utopijske naravi *Sretnog grada*, Kukoč je istaknuo da »naslov, kompozicija i historijski kontekst« *Sretnog grada* upućuju na »njegov utopijski karakter.«¹³⁴ Ipak, nastavlja Kukoč, usporedna raščlamba tog i drugih utopijskih tekstova to ne potvrđuje.¹³⁵ Još jednom naglašavam da, kao što ističe Kukoč, Petrić nije samo zadržao, nego i učvrstio feudalni socijalni ustroj, što ga »bitno razlikuje od utopijskih koncepcija njegova vremena.«¹³⁶ Veljak je upozorio na to da je Petrić nekritički prihvatio »koncepciju radikalnog rascjepa između materijalne proizvodnje i smislom ispunjenog ljudskog življenja«, čime je »dosljedniji aristotelovac od utopista.«¹³⁷ Ukratko, zaključuje Gerschmann: »*La città felice* nije utopija u onom smislu u kojem se ova razumijevala počevši od Thomasa Morusa, a ona to i ne želi biti.«¹³⁸

Nakon što sam pokazao da *Sretan grad* nije utopijski spis, postavlja se sljedeće, ujedno i posljednje pitanje koje ću obraditi u radu: Koja je istinska narav Petrićeva *Sretnog grada*? Petrić je potvrdio negaciju društvene hijerarhije te u njoj, kao što je istaknula Marković, »nema

¹²⁸ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, str. 49.

¹²⁹ Kukoč, »O najboljem ustroju mediteranskog polisa«, str. 652-653.

¹³⁰ Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 97a / str. 98b: »E perciò le preminenze, gli agi, le comodità, saranno tutte loro, ed il servizio, gli stenti, le fatiche saranno tutte di quegli altri.«

¹³¹ Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, str. 176.

¹³² Petris, »Sretan grad« / Patrizi, »La città felice«, str. 97a-98a / str. 98b.

¹³³ Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, str. 46.

¹³⁴ Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, str. 169.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto, str. 179.

¹³⁷ Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 61-62.

¹³⁸ Gerschmann, »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, str. 43.

raskoraka od realnosti.«¹³⁹ Uz to, u njegovu spisu, ističe Schiffler, »struji politički realizam«,¹⁴⁰ a prostor njegove vizije je, kako kaže, »realno tlo« te je »izvan vidokruga budućeg.«¹⁴¹ Premec je naveo da Petrić nije prikazao zamišljeno postojeće stanje, nego stvorio »savjetnik koji bi trebalo provesti u djelo«. ¹⁴² On je Petrićev spis čak smatrao bliže »normativnom političkom, ili zakonodavnom istraživanju, nego utopijskom«, ¹⁴³ u skladu s čime je Veljak istaknuo da bi se spis »mogao smatrati pokušajem izgradnje znanosti o upravi i organizaciji.«¹⁴⁴ Smatrajući Petrićevu »renesansnu makijavelističku nijansu« njegovim moguće najznatnijim stvaralačkim doprinosom, Kukoč je *Sretan grad* odredio bližim »renesansnom makijavelističkom realizmu negoli renesansnom socijalnom utopizmu.«¹⁴⁵ *Sretan grad* svakako jest savjetnik za alternativnu, točnije bolju društvenu i urbanističku organizaciju, ali isključivo u sklopu feudalnog sustava.

4. Zaključak

U radu sam izložio značaj hrvatskog filozofa Frane Petrića za hrvatsku filozofsku baštinu te razdoblje renesanse. Nakon što sam iznio osnovne podatke o njegovom mladenačkom spisu *Sretan grad*, odredio sam i njegove dvije osnovne filozofske sastavnice: onu filozofsko-političku i etičku. Izlaganju o njegovoj filozofsko-političkoj sastavnici posvetio sam potpoglavlja ulozi zakonodavca u gradu, očuvanju života njegovih stanovnika te njegovu položaju i obrani. Etičku sastavnicu sam povezao s temeljnim pojmom sreće, nakon čega sam obradio tematiku najvišeg dobra u Petrićevom gradu. Zatim sam istaknuo važnost etičke sastavnice za cjelokupni spis, dok sam naposljetku tematizirao vrlinu u kontekstu pojedinca i zajednice. Prikazao sam i zanimanja koja je Petrić smatrao neophodnima u projektu svojeg grada te naglasio utjecaj Platona i Aristotela, koji su ga neosporno oblikovali. Nakon filozofskih sastavnica, posvetio sam se pojmu »utopija«. Najprije sam istražio koncept utopijskog, što mi je omogućilo da ponudim negativan odgovor na pitanje: je li *Sretan grad* utopijski spis? To sam učinio analizom Petrićeva spisa i prikazom očitovanjā nekih njegovih istraživača, pri čemu sam prikazao i Petrićevu stalešku organizaciju, budući da ju smatram presudnom za donošenje takve tvrdnje. Naposljetku, pokušao sam odrediti istinsku narav Petrićeva spisa, koji više nalikuje savjetniku za provedbu funkcionalnog feudalnog sustava, nego utopiji.

¹³⁹ Marković, »Frane Petrić – Sretan grad – Idealan grad«, str. 375.

¹⁴⁰ Schiffler, »Filozofija grada«, str. 5.

¹⁴¹ Isto, str. 10.

¹⁴² Premec, »Utopija – Zbilja – Politika«, str. 54.

¹⁴³ Isto, str. 55.

¹⁴⁴ Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, str. 62.

¹⁴⁵ Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofska misao između realizma i utopizma«, str. 178-179.

5. Prilozi

Prilog 1. Popis zanimanja i njihovih funkcija u Petrićevu projektu sretnog grada.

Zanimanje	Funkcija
Ratari i stočari	Zemljoradnja i stočarstvo
Mlinari, kuhari, maslinari, pekari, mesari	Priprema hrane upotrebljive za jelo
Arhitekti, kamenoresci, zidari, drvodjelci, kovači, radnici, pećari	Proizvodnja alatā i gradnja kuća
Krojači, tkalci, vunari, krznari, cipelari	Proizvodnja odjeće
Činovnici, suci, javni tužioci, odvjetnici, bilježnici, sudski izvršitelji, panduri	Izvršavanje zakona i sprečavanje međusobnih građanskih neprijateljstava
Vojnici	Obrana od neprijateljske vojske
Obrtnici, oružari, sabljari, tobđžije, bacačije	Proizvodnja zaštitnih sredstava
Nakupci konjā, konjušari, sedlari, oružari	Timarenje konjā
Brodari, užari, platnari, pomorci	Proizvodnja brodova i formiranje mornarice
Trgovci	Novčano jačanje grada
Vjeroučitelji	Obavljanje Božje službe

Prilog 2. Popis staležā i njihovih temeljnih odrednica prema Petrićevoj zamisli

Staleži	Odrednice
Seljaci (1. stalež) Obrtnici (2. stalež) Trgovci (3. stalež)	Ne slažu se s odrednicom sreće: brinu za održavanje svojeg i života drugih. Na gozbi poslužuju. Ne mogu postići blaženstvo. Ne uživaju prava građana. Podnose oskudicu.
Vojnici (4. stalež) Državna uprava (5. stalež) Svećenici (6. stalež)	Slažu se s odrednicom sreće: mogu predati dušu građanskoj i kontemplativnoj vrlini. Na gozbi su uzvanici. Mogu postići blaženstvo. Uživaju prava građana. Uživaju u povlasticama i bezbrižnosti.

6. Popis literature

Aristotel. 1988. *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Globus, 1988);

Banić-Pajnić, Erna. 1996. »Renesansna filozofija«, u: Erna Banić-Pajnić (priređivač sveska), *Filozofija renesanse*, Hrestomatija filozofije, sv. 3 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), str. 7-42;

Ćurko, Bruno. 2010. »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, *Filozofska istraživanja* 30/3 (2010), str. 395-412;

Filipović, Vladimir. 1975. »Uvodna napomena«, u: Franjo Petrić (Franciscus Patritius), *Sretan grad*, s talijanskoga preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec. Uvodnu napomenu napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu / »Sveučilišna naklada Liber«, 1975), str. 5-15;

Gerschmann, Karl-Heinz. 1979. »Frane Petrić, *La Città felice* – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5 (1979), str. 43-56;

Girardi-Karšulin, Mihaela. 1997. »Frane Petrić«, u: Franjo Zenko (priređivač sveska), *Starija hrvatska filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 9 (Zagreb: Školska knjiga, 1997), str. 203-223;

Hough, Lawrence E. 1999. »La città felice: The Classical Good Life in a Renaissance Utopia«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. Međunarodnog filozofskog simpozija Dani Frane Petriša*, Cres 13.-17. srpnja 1997. (Zagreb / Cres: Hrvatsko filozofsko društvo / Grad Cres, 1999), str. 315-331;

Kukoč, Mislav. 1995. »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, *Filozofska istraživanja* 15/1-2 (1995), str. 169-180;

Kukoč, Mislav. 2010. »O najboljem ustroju mediteranskog polisa«, *Filozofska istraživanja* 29/4 (2010), str. 641-656;

Lazarević Di Giacomo, Persida. 2010. »Dvostruko *Sretan grad* Frane Petrića«, *Filozofska istraživanja* 30/3 (2010), str. 385-394;

Marković, Ksenija. 1999. »Frane Petrić – Sretan grad – Idealan grad«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. Međunarodnog filozofskog simpozija Dani Frane Petriša*, Cres 13.-17. srpnja 1997. (Zagreb / Cres: Hrvatsko filozofsko društvo / Grad Cres, 1999), str. 371-382;

Martinović, Ivica. 2011. *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011);

Petris, Franjo. 1999. *Sretan grad*, predgovor Andrija Mutnjaković, prijevod s talijanskog Vladimir Premec, prijevod na engleski Krunoslav Simon, prilog: faksimil / Francesco Patritio, *La Citta felice*, foreword Andrija Mutnjaković, translation from Italian Vladimir Premec, translation on English Krunoslav Simon, appendix: facsimile (Zagreb: Andrija Mutnjaković, 1999);

Platon. 2002. *Država*, preveli Dr Albin Vilhar, Dr Branko Pavlović, predgovor Dr Veljko Korać, objašnjenja i komentari Dr Branko Pavlović, peto izdanje (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002);

Premec, Vladimir. 1975. »Utopija – Zbilja – Politika«, u: Franjo Petrić (Franciscus Patritius), *Sretan grad*, s talijanskoga preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec. Uvodnu napomenu napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu / »Sveučilišna naklada Liber«, 1975), str. 43-63;

Schiffler, Ljerka. 1985. »Filozofija grada«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 11 (1985), str. 3-27;

Schiffler, Ljerka. 1997. *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1997), str. 43-49;

Veljak, Lino. 1979. »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5 (1979), str. 57-66.